

TÁRSADALMI METSZETEK

NÉMETH Krisztina

Hallgató, ELTE TáTK, Szociológiai Tanszék
H-1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/a.; e-mail: xtina-psg@freemail.hu

Kovách Imre szerk.: *Társadalmi metszetek: hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 2006.

A *Politikatörténeti Alapítvány* és az *MTA Politikai Tudományok Intézetének* gondozásában megjelent kiadvány tanulmányai több éves kutatómunka eredményeit tartalmazzák. A könyv keletkezésének egyik fontos szempontja a szerzők és a megközelítések sokfélesége, melyekben egyszerre vannak jelen a hagyományos és az új paradigmák. A kiadványon három generáció dolgozott: *Angelusz Róbert, Bukodi Erzsébet, Ferge Zsuzsa, Gázó Ferenc, Laki László, Lengyel György, Kuczi Tibor, Neumann László és Szalai Erzsébet* írásai mellett kilenc fiatal szerző – *Csurgó Bernadett, Megyesi Boldizsár, Csité András, Csigó Péter, Hack József, Jókuthy Emese, Kristóf Luca* és *Nagy Kalamász Ildikó* tanulmányai olvashatók a kötetben. A szerzők munkáját *Kovách Imre* szerkesztette egy kötetbe, illetve egészítette ki saját írásaival. Ennek a több generációs látásmódnak is köszönhető a sokféleség és a nyitottság, az új és a régi, hagyományos megközelítések és kutatások sajátos keveréke. Ezt a plurális, mozaikszerű, friss és probléma-centrikus megközelítést maga a téma és a könyv megjelenésének időzítése is előrevetíti. A tanulmánykötet ugyanis nemcsak a jelenkor magyar társadalmát vizsgálja, hanem - mintegy a mai helyzet előzményeire visszatekintve - szól a késő- kádár-korszak viszonyairól, a rendszerváltásról és ezek kísérőjelenségeiről is. „A kötet tizenhét tanulmánya - olvasható a fülszövegen - egyformán foglalkozik a társadalom átrétegződésével, a településszerkezet átalakulásával, a szegregáció és a migráció kérdéseivel, a leszakadó szegény rétegek újratermelésével, az ifjúság helyzetével és az oktatás, az iskolarendszer átalakulása által felvetett problémákkal, az új elit kialakulásával, a fogyasztási csoportok vizsgálatával, a családdal és a családon belüli munkamegosztás változásával, az újonnan megjelent kereskedelmi média szerepével a tudatformálásban, a politikai értékválasztásokkal és a politika társadalomformáló hatásával az érdekérvényesítés lehetőségével, valamint a szociológiai tudomány jelen állapotának felmérésével.”

A szerzők legfőbb célja, hogy a paradigmaváltás fontosságát hangsúlyozva mutassanak új irányvonalat a társadalomtudományi kutatásban. Érvelésük szerint az államszocialista korszak struktúráját leíró munkajelleg-csoportok mára csak korlátozottan lehetnek érvényesek, bár vitathatatlanul hasznosak a mai társadalomkép egyenlőtlenségeinek megértésében. A rendszerváltással megváltozott viszonyok leírására az alapvetően materiális dimenziókon alapuló foglalkozási rétegződés önmagában már nem alkalmas. A tudományos paradigmaváltást az individualizációs jelenségek nyugati trendektől eltérő, sajátos megjelenési formái, a struktúrára gyakorolt hatásai is in-

dokolják, mivel a rendszerváltás egyfajta 'szervetlen', 'mechanikus' individualizációt és társadalomfejlődést hozott hazánkban. A módosult összefüggések, hatások, a 'megkésettésgből' fakadó anomáliák miatt kérdésessé vált, hogy változtatás nélkül átvethető-e a nyugati társadalmakat leíró modellek, illetve mennyiben alkalmazhatók a jelenkori magyar társadalom állapotának leírására.

A könyv sok kérdést és kihívást tartalmaz; az útkeresésnek, a sokszempontú problémafelvetésnek azonban megvan az az előnye, hogy már egy viszonylag letisztult nézőpontból tudja szemlélni a magyar társadalmat. A kötet által adott társadalomképben egyszerre vannak jelen a hagyományos és posztmodern elméletek (ezek részleges vagy teljes átvétele, vagy az ezekre való kritikai reflektálás), a kontinuitás – diszkontinuitás kérdésköre, a múlt és jelen együttlátásából fakadó dinamizmus. Ezt a törekvést és megközelítési módot jelzik a fejezetcímek is: *Folytonosság és megszakítottság, Hagyományos szempontok, Új megközelítések, Érdek, politika és társadalmi struktúra, valamint Változó társadalmi helyzetek.*

A jelen társadalomkutatási nehézségeit és kihívását mi sem bizonyítja jobban, mint a sokféle elmélet és nézőpont egyidejű jelenléte, az empirikus vizsgálatok sok szempontú elemzése, amely azonban nem nélkülözi az elméleti megalapozottságot sem. A tanulmánykötet egy mozaikszerű, de koherens képet ad a mai magyar társadalomról, ám ezeket nem sűríti egy egységes, nagy és átfogó elméletbe. Az alábbiakban számomra releváns, a szerzők által fontosnak ítélt gondolati „csomópontokra” és az elméletek lehetséges kapcsolódási pontjaira szeretnék rávilágítani.

Kovács Imre, Kuczi Tibor és Jókuthy Emese - könyv bevezetőjének is tekinthető - tanulmánya a rétegződéskutatás megújításának fontosságát taglalja, és egyben kutatási irányvonalat is kijelöl. A szerzőhármas rámutat arra, hogy a hagyományos foglalkozási besoroláson alapuló társadalmi rétegződés-kutatás csak hiányos képet nyújthat. A modell a hatvanas-hetvenes években volt maradéktalanul alkalmazható, a második gazdaság, illetve a rendszerváltás hatásainak leírására azonban önállóan már nem megfelelő.

Alkalmazhatósága a posztmodern elemek (a média hatása a tudatformálásban, az egymástól jól elkülöníthető miliók jelenléte illetve a fogyasztás rétegződésre gyakorolt hatása, az erősödő individualizáció) jelenléte miatt sem egyértelmű. A régi paradigma jelentősége azonban azért vitathatatlan, mert „...az átalakulóban lévő magyar társadalom számos vonatkozásban annak a társadalomszerkezetnek a jegyeit viseli, amelynek megértésére a hagyományos paradigma szolgált. A fejlett társadalmak valóságára felelő elméletek és módszerek kizárólagos alkalmazása lehetetlenné tenné vagy jelentősen korlátozná azoknak a strukturális jellegzetességeknek a megértését, amelyeket a magyar társadalom a 20. századból örökölt” (13. o.). A szerzők szerint mindezek következtében csak korlátozottan lehetnek érvényesek a nyugati modellek teljes átvételén alapuló kutatások.

A jelenkori viszonyok közt tehát egyszerre érvényesül a lemaradás és a globalizáció viszonyai közötti modernitás, ezért is érvelnek a szerzők a régi és új paradigmák együttes alkalmazása, illetve a megújulás mellett.

Bukodi Erzsébet tanulmányában a hagyományosnak számító EGP-modellt kombinálja a fogyasztással, melyet mint strukturáló tényezőt vesz figyelembe. A két módszer együttes alkalmazásával egyrészt lehetővé válik a különböző időszakokban készült kutatások összehasonlítása, másrészt a posztmodernitás módszertani kihívása-

ira is válaszlehetőség nyílik. A szerző a hagyományos megközelítést Andorka Rudolf 1995-ös elemzésére alapozza. Bár az eredeti EGP-modell (mely a munkaerő-piaci helyzet, a termelésben elfoglalt hely és az alkalmazási viszony dimenzióiból tevődik össze), nem esik túl távol a munkajelleg-csoportok elméletétől, Ferge szerint ez mégsem teljesen megfelelő a társadalmi struktúra leírásához, mert nem veszi figyelembe a tőke eloszlásából fakadó egyenlőtlenségeket. Épp ezért volt fontos a modell kiegészítése, ugyanis a kutatás kimutatta, hogy a magyar viszonyok eltérnek az általános nemzetközi trendektől. A foglalkozás szerinti strukturálódás egyre szorosabban összefügg az anyagi fogyasztással, addig nálunk az összefüggések módosulnak. A fogyasztási csoportok egyrészt az iskolai végzettséggel korrelálnak, másrészt a háztartások gazdasági aktivitásával mutatnak szoros kapcsolatot. Az egyik legfontosabb összefüggést a képzettség és családi háttér fogyasztásra gyakorolt hatása adja.

Bukodi elemzése szerint a réteghelyzetet a foglalkozási-jövedelmi helyzet inkább vertikálisan, míg ezzel egyidejűleg a fogyasztás horizontálisan tagolja. A fogyasztás strukturáló hatásaival foglalkozik Csizsák András, Kovács Imre és Kristóf Luca *Fogyasztói csoportok az ezredforduló Magyarországon* c. tanulmánya, mely a magyar társadalomban markánsan elkülöníthető fogyasztási miliókat (úgy mint 1998-ban klasszikus, magaskultúrát kedvelő, fiatal, női, férfi, és ritkán fogyasztó, valamint 2004-ben fiatalos-férfias, klasszikus, közéleti, fiatalos női) tárja fel. A tanulmány szerzői végül megállapítják, hogy, „... a Bukodi Erzsébet modelljében szereplő fogyasztói rétegcsoportok (amelyek erősen összefüggenek a kérdezettek munkaerő-piaci pozícióival) és fogyasztói milió-csoportjainak nagysága nagyon hasonló, ami azt jelenti, hogy ha csupán a fogyasztói szokásokat elemezzük, akkor is érvényes rétegződési csoportokhoz jutunk. Mindez úgy is értelmezhető, hogy a hagyományos munkaerő-piaci pozíciónak a rétegződésre gyakorolt hatása 'átüt' a fogyasztói miliók rendszerén: Mi azonban úgy gondoljuk, hogy tanulmányunk eredményei megengedik azt az értelmezést is, hogy a fogyasztásnak van csoport-és rétegeképítő hatása a magyar társadalomban” (284. o.).

A fogyasztás mellett fontos strukturáló tényező a Ferge Zsuzsa által is említett tőkeviszony, mellyel Szalai Erzsébet tanulmánya foglalkozik. Elemzése szerint a tőke-munka viszony és a gazdasági elithez való kapcsolat adja meg a társadalmi struktúrában elfoglalt helyet. Írásában részletesen kifejti a munkások helyzetét és az újkapitalizmusban kialakult elit kizsákmányoláson alapuló felemelkedését. Ennek kulcsát az adja, hogy a kapitalista fejlődés megindulásához nem álltak rendelkezésre a szükséges erőforrások, így az új elit felemelkedésüket az erőforrások átcsoportosításával érték el. Ezért a tőke és a munka közti erőviszony átbillenése egyértelműen a kapitalista gazdaságszervezéshez köthető. A munkásság kiszolgáltatottsága az új viszonyok között egyre nő, mivel ez a csoport nem tekinthető egységes, szervezett osztálynak, és atomizáltsága lehetetlenné teszi a megfelelő érdekvédelmet. Ezt a kérdéskört, a decentralizált magyar alkurendszer és a szakszervezetek érdekérvényesítő szerepét boncolgatja részletesen Neumann László *Az érdekérvényesítés intézményeinek működése* c. tanulmánya.

A rétegződéskutatáshoz kapcsolódóan Ferge Zsuzsa *Struktúra és szegénység* című tanulmánya leszögezi, hogy a mai társadalmi viszonyokról a régi és az új rendszerhez köthető strukturáló tényezők együttese megfelelő képet ad. A munkajelleg-csoportok - bár érvényesek - de önmagukban nem képesek teljes képet adni a társadalom szerkeze-

téről. Ferge a rendszerváltással létrejövő új viszonyok közül nem annyira a piac strukturáló szerepét látja hangsúlyosnak, hanem inkább az újonnan létrejövő, a piacgazdaság működését lehetővé tevő jogokat és megváltozott munkaerő-piaci viszonyokat. Tanulmányában rámutat arra, hogy az erőforrásokért folyó korlátlan verseny következménye a polarizálódás, a növekvő egyenlőtlenség és szegénység.

Az említett egyenlőtlenségek mellett az új jelenségek új típusú megközelítéseket igényelnek. Angelusz Róbert és Tardos Róbert *Hálózatok a magyar társadalomban c.* network-elemzésükben kimutatták, hogy az egyenlőtlenségek strukturálódásában nemcsak a hagyományos nézőpontok játszanak szerepet, hanem a rendszerváltás óta erősen felértékelődött a kapcsolati tőke szerepe is. A kutatás érdekességét az adja, hogy a szerzők rávilágítanak arra, hogy bár elvileg az efféle „networkjakak” mindenki számára elérhető, individualizációs jelenségek lehetnének, ezek eloszlásában mégis hatalmas különbségek mutathatók ki életkor, származás, foglalkozás és munkahelyi/gazdasági aktivitás szerint.

Csigó Péter az individualizáció kérdéskörét a média hatásával kapcsolja össze a *Kereskedelmi média és a késő modern individualizáció* című tanulmányában. Elemzését azzal a kritikai megjegyzéssel indítja, hogy a magyar szociológia a rendszerváltás óta nem fektetett kellő hangsúlyt a középrétegek vizsgálatára. A fogyasztás, mint strukturáló erő egyre meghatározóbb szerepet játszik. A médiafogyasztás a szerző megközelítésében lehetővé teszi, hogy a társadalom minden tagja fogyasztóként viselkedhessen. a létrejövő „mediatizált nyilvánosság” felkínálja a közvetített értékek (korlátolt) pluralizmusát, és ezzel kiemeli a nézőt személyes életvilágából. A felerősödő individualizációs folyamat és az erre ható tényezők ily módon lehetővé tesznek egyfajta „kiágyazódást”. A helyzet összetettsége azonban abban áll, hogy a plurális médiafogyasztás és a közvetítő eszközökhöz való hozzáférés nem egyenlően oszlik meg az egyes társadalmi csoportok között. Míg az otthoni internet „középosztályi privilégium” – érvel a szerző – addig a digitális szakadék növekedésének a jövőben várhatóan nemcsak anyagi, hanem kulturális és mentalitásbeli ösztönzői is lesznek. Az elemzés arra a konklúzióra jut, hogy a médiafogyasztók két nagy elkülöníthető csoportjának különbségeiben lehet ezeket az egyfelől anyagi-státusbeli, másfelől attitűdbeli eltéréseket: „...a hagyományosabb ízlésű, a kereskedelmi médiától idegenkedő rétegekben érvényes a klasszikus ’társadalmi ranglétra’-modell, vagyis az internettel kapcsolatos beállítódásokat erősen meghatározza a társadalmi hovatartozás. Ezzel szemben a kereskedelmi média világába ’integrált’ emberek internettel kapcsolatos beállítódásai (bizonyos mértékben) ’leválnak’ a társadalmi státusukról” (320. o.).

Az individualizáció és a társadalmi meghatározottság csökkenő erejének másfajta megvilágítását, a politika „fogyasztói cikké” válását teszteli Hack József *A politikai preferenciák, érdekek hatása az anyagi helyzet észlelésére* című munkája. Hipotézise szerint a politikai kötődés befolyásolja a tényleges anyagi helyzet értékelését és a jövőbeli várakozásokat is. Bár a szerző nem talál egyértelmű tendenciákat, az kétségtelen, hogy a politikai preferencia is egyfajta fogyasztói cikké vált, és ebben a folyamatban a rövid távú kereslet-kínálat törvényei egyre meghatározóbbak. A hipotézis alátámasztásához nincs elég bizonyíték, mégis gyanítható valamiféle összefüggés az anyagi helyzet megítélése és a politikai preferenciák között. (Ez a kérdésfelvetés is jól modellezi a mai magyar társadalom kettősségét, a posztmodern elemek részleges jelenlétét, könnyebben-nehezebben kimutatható hatásait.)

Újfajta megközelítést, kérdésfeltevést jelent a struktúrakutatásban Csurgó Bernadett és Megyesi Boldizsár *Családi döntések, munkamegosztás és társadalomszerkezet* című munkája is, mely a családon keresztül közelíti meg a rétegződési viszonyokat. A szerzők kiindulópontját a családon belüli viszonyok változásának vizsgálata adja, melyet a döntéshozatal sémáin, a felelősség megosztásán és a családon belüli munkamegosztáson keresztül vizsgálóknak meg.

Elemzésükből kiderül, hogy az általános trendként megragadható családon belüli „demokratizálódás” (növekvő arányú munkamegosztás, közös pénzkezelés, együtt-döntés) ellenére még mindig jellemző a nemi szerepfelfogások viszonylagos változatlanlansága. Így például jellemző a rendszerváltás táján újra lendületet kapott „visszaháziasszonyosodás” jelensége vagy a férj családfői, illetve kenyérkeresői pozíciójának merevsége, az anyaszerep-felfogás változatlanlansága. A hagyományos felfogásokat a megkérdezettek nagy része elfogadja, változást ebben csak a párok átlagotl magasabb iskolai végzettsége, foglalkozási-anyagi státusa és urbanizáltsága okozhat.

A kötet két tanulmánya a rendszerváltozás folyamatában a az érdeklődés középpontjába került csoportokat vizsgálja. A Kovách Imre–Kristóf Luca–Lengyel György szerzőhármás *Elit és társadalom a kilencvenes években* című írása rámutat arra, hogy már a késő Kádár-kori elit is politikai, gazdasági és kulturális alcsoportokra bomlott. A rendszerváltás idején kulcsszerepet játszó késő kádári technokrácia növekvő zártsága ellenére a rendszerváltás idején klasszikus, békés elitcirkuláció ment végbe, melyből leginkább a gazdasági elit került ki győztesen. A cirkuláció leginkább a kulturális elitet hagyta érintetlenül, és megállapítható a politikai elit egységesedése is. Igaz ugyan – mutatnak rá a szerzők -, hogy az elitek elfogadottsága még az ezredforduló táján sem erős.

A másik új réteget vizsgáló írás Kuczi Tibor *Kisvállalkozók a magyar társadalomban* című tanulmánya. A szerző gazdaságtörténeti bevezetése után rámutat arra, hogy a rendszerváltáskor tömegesen megjelenő önállósodási törekvések előképei az 1970-es évek szocialista vegyesgazdasági rendszerében már megjelentek. Ekkor tűnt el ugyanis a kis- és nagyvállalkozókat elválasztó mentalitásbeli különbség. A termelés részleges kihelyezésével és egyes szervízfunkciók ellátásával a kisvállalkozók bár beléptek a piacra, de ez hazánkban nem okozott a nyugaton lezajlott folyamathoz hasonló, gyökeres átalakulást, mivel a szocialista nagyvállalatok részben gazdasági részben ideológiai okokból nem alakultak át. Ami a rendszerváltáskor önállósodókat illeti, helyzetükre jellemző, hogy a viszonylag alacsony anyagi belépési küszöb mellett a kulturális tőke fontossága kiemelkedő volt. Ez elmondható a későbbi időszakokról is, hiszen csak azok a vállalkozások voltak életképesek, amelyek vezetői jelentős kulturális tőkével (szakképzettség, diploma) vagy hasznosítható szakmai tapasztalattal rendelkeztek. A szerző szerint tehát a ’szerzett’ kulturális tőke mellett kiemelt fontosságú a családból hozott szakértelem és társadalmi tőke is a sikeres vállalkozáshoz.

A rendszerváltás másik fontos következmény-együttese a különböző dimenziókban megjelenő egyenlőtlenségek markáns felerősödése. Ennek megfelelően a kötet több tanulmánya is érinti ezt, illetve foglalkozik ezek hatásaival, lehetséges következményeivel.

A területi egyenlőtlenségek társadalmi-gazdasági vetületeit elemzi Kovách Imre és Nagy-Kalamász Ildikó *Társadalmi és területi egyenlőtlenségek c.* tanulmánya. Gondolatmenetük kiindulópontja, hogy a szocialista modernizáció és az ennek megfelelő

en kialakított településszerkezet nem volt kompatibilis a piaci viszonyokkal, így Szelényi Iván által leírt „posztoszocialista demográfiai fordulat” természetszerűen hozott a nyugati trendektől eltérő jelenségeket. A lassuló urbanizáció, a városi agglomerációba történő migráció, a falusi lakosság arányának növekedése a régi rendszer súlyos öröksége mellé új típusú egyenlőtlenségeket is teremtettek. A legfontosabbnak a külföldi befektetők egyenlőtlen megjelenését és beruházásait, valamint a nekik való kiszolgáltatottságot tekintik a szerzők. A kapuvárosok és frekventált régiók mellett megjelennek a perifériás területek, a vidéki slumok, az elnéptelenedő aprófalvak is. Emellett a növekvő migráció és szegregáció is jelentős. A vidék felzárkóztatásának, modernizációjának fontos társadalmi vetületeként jelenik meg szerzők érvelésében a rendszerváltáskor végbemenő „parasztalanítás” és ennek lehetséges következményei; így például a városba vezető mobilizációs utak lezáródása, és ennek következtében egy új, vidéki underclass lehetséges kialakulása. A vidéki - leginkább a falusi - lakosság rendszerváltás utáni gyarapodása tér el a legmarkánsabban a nyugati trendektől, ez a fajta sajátos fejlődési út a ’szocializmus örökségének’ tekinthető.

A településszerkezeti egyenlőtlenségekkel összefüggésbe hozható az iskolarendszer elégtelen működéséből fakadó hátrányok megjelenése is. Gázsó Ferenc *A társadalmi struktúra és iskolarendszer* című tanulmányában megállapítja, hogy az oktatási rendszer a mai polarizált társadalomban nem csökkentti, hanem leképezi a strukturális egyenlőtlenségeket. Csak az anyagi és a kulturális tőke együttes jelenléte és a kedvező szocioökonómiai háttér teremt esélyt az iskolai mobilizációra, és ezen nem változtat az oktatás nagymérvű expanziója sem. A probléma gyökere az alapiskola feltűnő szociális érzéketlenségében és a nem megfelelő, személyre szabott felkészítésében rejlik. Az pedig empirikusan alátámasztott tény – érvel a szerző - hogy az iskolában megszerezhető versenyképes tudás vagy készségek hiányában a fiataloknak nincs esélyük a munkaerő-piaci érvényesülésre. Az alsó tagozatos illetve általános iskolai kudarcok így kumulálódó hátrányokhoz vezetnek, melyek az alsóbb, iskolázatlan rétegeket sújtják a leginkább. Ez a szelekció megmarad mind a középiskolában, mind a felsőoktatásban (egyre növekvő mértékben), hiszen az említett közép-és felsőoktatási expanzió csak a valamiféle tőkével rendelkező családok gyerekei előtt nyitották meg ezt a mobilizációs utat.

Az előző két elemzéssel szervesen összefügg Laki László *Az ifjúság a magyar társadalomban* című írása. Az ifjúság helyzetét ma leginkább a rendszerváltás után megváltozott munkaerőpiaci kereslet, a tömeges és tartós munkanélküliség és a településszerkezetből adódó iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek jellemezi. A probléma összetettségét jelzi, hogy a településszerkezetből adódó hátrányok nemcsak az iskolai egyenlőtlenségek újratermelésében játszanak kulcsszerepet, hanem a munkanélküliség előfordulása és aránya is erősen függ a földrajzi elhelyezkedéstől. Ezenfelül mindkét hátrány a munkavállalás megkezdésekor összegződik, hiszen a nem megfelelő oktatás és a kötelezően elvárt szakmai gyakorlat mellett az is fontossá válik, hogy hol – milyen régióban vagy milyen településtípuson – akar elhelyezkedni a fiatal. Ezek a jelenségek mind a fiatalokat, mind a szüleiket felkészületlenül érték a kilencvenes évek elején, és az erre adott válaszok – az oktatási expanzió, az életkezdés kitolódása – csak felemás válaszok lehettek. Az ifjúság sebezhetősége miatt - érvel a szerző – speciális beavatkozást igényelne, amit nem kapott meg. Így a fiatalok jövőképe - aktuális státusukból, munkaerő-piaci helyzetükből megítélve - körvonalazhatatlanul bi-

zonytalan. Ez a fajta „életjövédlem-hitelképtelenség” nemcsak az életkezdesre, az első lakáshoz jutásra nyomja rá a bélyegét, hanem a mindennapi életben is megjelenik. A fiatalok reális társadalomképe és általános rossz közérzete szorongással, bizonytalansággal párosul. Az érintettek problémaészlelése és a szerző fejtegetése sem fest reményekkel teli képet a jövőt illetően. Munkanélküliség, létbizonytalanság, kirekesztettség-érzés, növekvő szegregáció és anómiák, kábítószer és különböző szubkultúrák a legfontosabb fogalmai ennek az élethelyzetnek.

A szerzők a paradigmaváltás szükségessége mellett érvelve, az új, konszolidálódott rendszer társadalmi és szakmai/szociológiai kihívásaira fókuszáltak. Talán épp ezért kezdődik a kötet egyfajta „önvizsgálattal” (13. o.) és a szociológia helyének, szerepének értékelésével (Kovách Imre–Kuczi Tibor–Jókuthy Emese *Az osztályok, a társadalmi struktúra és rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának szükségességéről*; illetve: Kuczi Tibor–Kovách Imre–Kristóf Luca: *A szociológia szerepváltozása és az értelmiség útja az osztályhatalomból*). Emellett a politikai elit kritikája is megfogalmazódik, különösen Laki László *Rendszerváltások Magyarországon* és Ferge Zsuzsa *Struktúra és szegénység* című tanulmányában.

Laki gondolatmenetében a kritikai felhangot a '89-90-es rendszerváltás előző, huszadik századi rendszerváltásokkal való kísérteties hasonlósága és a társadalmi, történeti, gazdasági előzményektől idegen, szervesen adja. Ferge Zsuzsa kötetzáró írásában a szegénység strukturális okait keresi, s ezeket ugyancsak a rendszerváltáskor megváltozott viszonyokban látja. A megjelenő tanulmánykötet így kétfelől is provokatív: egyrészt a mai politikai elit szemléletváltását sürgeti (kijelölve ezzel a szociológiai kutatás funkcióját is), szakmai vonalon ugyanakkor az elkerülhetetlen paradigmaváltás mellett érvel. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint Kovách Imre bevezető tanulmányban megfogalmazott várakozása: „...a társadalomszerkezet-, az osztály- és stratifikációs modellek és -elemzések paradigmaváltásához vezető további lépéseket a kötet vitáitól is várjuk” (11. o.).